

Ulga podatkowa jako mechanizm stymulowania zachowań mikro i małych przedsiębiorstw. Prezentacja wyników badań

Piotr Kasprzak*

Streszczenie: *Cel* – Celem niniejszego artykułu jest prezentacja wyników badań przeprowadzonych w okresie styczeń–kwiecień 2018 roku. Celem badania było zdefiniowanie, przedstawienie i określenie stymulacyjnej roli podatku dochodowego realizowanej za pośrednictwem ulg i zwolnień podatkowych w polskim systemie podatkowym w stosunku do przedsiębiorstw sektora MŚP. Autor za cel dodatkowy postawił wskazanie możliwości, z których mogą korzystać przedsiębiorstwa sektora MŚP w zakresie mechanizmów ulg i zwolnień oraz określenie świadomości polskich przedsiębiorstw sektora mikro i małych firm w zakresie możliwości korzystania z ulg i preferencji podatkowych, a także zidentyfikowanie przesłanek i barier stosowania mechanizmów ulg i zwolnień podatkowych.

Metodologia badania – Metodyka obejmuje empiryczne badania o charakterze jakościowym zrealizowane za pośrednictwem kwestionariusza skierowanego do sektora mikro i małych przedsiębiorstw. Niniejszy artykuł uzupełniono o przeprowadzone studia literaturowe.

Wynik – Wyniki przeprowadzonego badania wskazują, iż poziom wykorzystania ulg i zwolnień wśród przedsiębiorstw sektora MŚP jest niski. Najczęściej spowodowane jest to zarówno brakiem wiedzy w tym zakresie, jak i wysokim poziomem skomplikowania procedur biurokratycznych. Badani przedsiębiorcy potrafią jednak co do zasady wskazać wybrane metody obniżania zobowiązań podatkowych z wykorzystaniem ulg i zwolnień. Wyniki badania wskazują także postulowany przez przedsiębiorców kierunek i zakres zmian w omawianym obszarze.

Oryginalność/wartość – Przeprowadzone przez autora badania miały charakter pilotażowy, a ich wyniki mogą stanowić bazę dla dalszych, bardziej pogłębionych analiz.

Słowa kluczowe: ulga podatkowa, sektor MŚP, system podatkowy

Wprowadzenie

Przy konstruowaniu optymalnego systemu podatkowego należy mieć na względzie, że choć wpływy podatkowe są niezbędne dla funkcjonowania państwa (funkcja fiskalna), to podatki nie powinny powodować zbędnych niedogodności dla podatników. Podatki, będąc źródłem dochodów budżetowych, uszczuplają bowiem w sposób bezpośredni dochody podatników, przez co wpływają na ich sytuację majątkową, a w szczególności na zachowania podmiotów prowadzących działalność gospodarczą.

* mgr Piotr Kasprzak, Politechnika Gdańska, Wydział Zarządzania i Ekonomii, Katedra Analizy Ekonomicznej i Finansów, e-mail: pkasprzak@zie.pg.gda.pl.

Mając to na uwadze, należy zauważyć, że prowadzenie przedsiębiorstwa wiąże się z ryzykiem i niepewnością (Szłęzak-Matusiewicz, 2008). Jest ono także obarczone kosztami. Z tymi aspektami niewątpliwie związany jest zatem optymalny i powszechnie akceptowalny system podatkowy.

Sektor mikro, małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) jest istotnym elementem gospodarki wielu krajów na świecie. Również w Polsce tego typu firmy pełnią ważną rolę społeczno-ekonomiczną, mają wkład w tworzenie PKB, miejsc pracy, generowanie przychodów, aktywność inwestycyjną czy rosnący poziom umiędzynarodowienia (Godziszewski, Haffer, Stankiewicz, Sudol, 2011). Obecnie zauważyć można, że przedsiębiorstwa odgrywają ważną rolę nie tylko na rynku (przy wymianie dóbr czy zakupie usług pomiędzy dwoma podmiotami), ale także w całym systemie polityczno-społeczno-gospodarczym. Zgodnie z definicją Unii Europejskiej sektor MŚP obejmuje około 99% wszystkich firm z terenu całej Unii Europejskiej (PARP, 2014). Biorąc pod uwagę tylko ten wskaźnik, można zakładać, że tego rodzaju podmioty mają istotne znaczenie, zarówno dla poszczególnych państw członkowskich, jak i całej Wspólnoty Europejskiej.

Jednym z elementów proprzedsiębiorczej polityki państwa skierowanej do sektora MŚP może być system ulg i zwolnień w podatku dochodowym (Ickiewicz, 2009). Przyznane ulgi i zwolnienia w stosunku do opisywanego sektora mogą wpłynąć na rozwój poszczególnych podmiotów, przez co staną się większe, bardziej wydajne i w konsekwencji stworzą nowe miejsca pracy oraz zwiększą zysk albo pomnożą wartość rynkową. Ulga czy zwolnienie podatkowe w takim przypadku okazują się swoistym kredytem ze strony państwa, który zostanie *de facto* spleacony dzięki zwiększeniu skali działalności, wraz ze wszystkimi pozytywnymi konsekwencjami opisanymi powyżej.

1. Znaczenie ulgi podatkowej dla sektora mikro i małych przedsiębiorstw

Firmy sektora MŚP są podmiotami prowadzącymi prostą działalność, która nie wymaga wysokich nakładów na badania i rozwój (Łuczka, 2001). Przedsiębiorstwa z tego sektora charakteryzują się możliwością szybkiego podejmowania decyzji (co spowodowane jest dominującą rolą przedsiębiorcy/właściciela w systemie organizacyjnym), samodzielnością prawną i ekonomiczną (praktycznie cała władza majątkowa i prawna jest skupiona w rękach właściciela), specyficzną sytuacją finansową (zazwyczaj przedsiębiorstwo powstaje z prywatnych oszczędności właściciela oraz jego rodziny), a także uproszczoną i mało sformalizowaną strukturą organizacyjną. Zatem w zasadzie przedsiębiorstwa sektora MŚP są w stanie bardziej elastycznie reagować na zachodzące procesy w gospodarce (Łuczka, 2001).

Podatki poza podstawową funkcją fiskalną odgrywają także szereg innych ról od redystrybucyjnej przez kontrolną, alokacyjną, aż po będącą przedmiotem analizy w pracy funkcję stymulacyjną (Mastalski, 2016). Najważniejsza z nich jest funkcja fiskalna, której znaczenie wynika z samej istoty podatku jako pieniężnego świadczenia zasadniczego, czyli takiego, którego głównym celem jest gromadzenie środków przynależnych budżetowi.

Bardzo często w literaturze zwraca się uwagę na fakt, iż fiskalnego charakteru podatku nie należy sprowadzać tylko do wąskiego rozumienia jako przychodu dla państwa (Ofiarski, 2010). Wykorzystując poszczególne elementy konstrukcyjne podatków, np. wysokość stawki, przyznane ulgi lub zwolnienia, można także wpływać na określone zachowanie podatników.

Funkcja stymulacyjna służy przede wszystkim do hamowania i eliminowania zjawisk ekonomicznych w gospodarce (Wojtowicz, 2000). Jej rolą jest wpływanie na takie obszary jak bezrobocie, popyt lub podaż zarówno w pozytywnych, jak i negatywnych aspektach (np. w celu zwiększenia lub zmniejszenia poziomu spożycia alkoholu lub tytoniu w społeczeństwie). Właściwe wykorzystanie systemu podatkowego pozwala stymulować i kreować oczekiwania oraz zachowania podatników (Wyrzykowski, 2008). Funkcja ta polega więc na odpowiedniej konstrukcji poszczególnych podatków, w tym systemu preferencji w postaci ulg i zwolnień, a także zróżnicowaniu skal podatkowych bądź stawek, mającej na celu zwiększanie zjawisk korzystnych dla gospodarki oraz hamowanie i eliminowanie zjawisk niepożądanych.

Stymulacja przez podatki może mieć na celu osiągnięcie poziomu bliskiego równowadze w ujęciu makroekonomicznym (np. zrównoważony wzrost gospodarczy, stabilny poziom cen, równowaga bilansu płatniczego). Takie zaś zadanie pełni przypisywane podatkowi określenie „automatycznego stabilizatora koniunktury” (Klonowska, 2017). Istotne jest jednak pozostawienie podatnikom możliwości wyboru np. między przeznaczeniem wypracowanego dochodu na cele inwestycyjne bądź konsumpcyjne lub też gromadzeniem oszczędności a wydatkowaniem na inwestycje albo konsumpcje.

W tym miejscu konieczne staje się także zdefiniowanie pojęcia ulgi. Ulga podatkowa jest przejawem rezygnacji instytucji państwa z przysługującego mu prawa poboru podatku w całości lub w części (Kasprzak, 2017). Ulga może mieć charakter motywujący, regulujący wielkość dochodów, uznaniowy czy też uzależniony od określonych zachowań podatników (Kasprzak, Wyrzykowski, 2016). Istnieje wiele definicji ulgi podatkowej, lecz wszystkie zawierają podobne elementy. Ulgi polegają na ograniczeniu wielkości obciążenia podatkowego w określonych przez ustawodawcę przypadkach (Brzeziński, 2008). Każde odstępstwo od przyjętego w danych warunkach standardu podatkowego należy uznawać za preferencję podatkową (Ministerstwo Finansów, 2014). Ulgi będące zatem preferencjami podatkowymi są alternatywą dla bezpośrednich transferów budżetowych np. w postaci dotacji czy zasiłków. W ich przypadku nie mamy do czynienia z fazą otrzymania, a następnie redystrybucją środków pieniężnych, lecz z natychmiastową ich konsumpcją, co wszakże może nie być tak łatwo dostrzeżone przez podatnika.

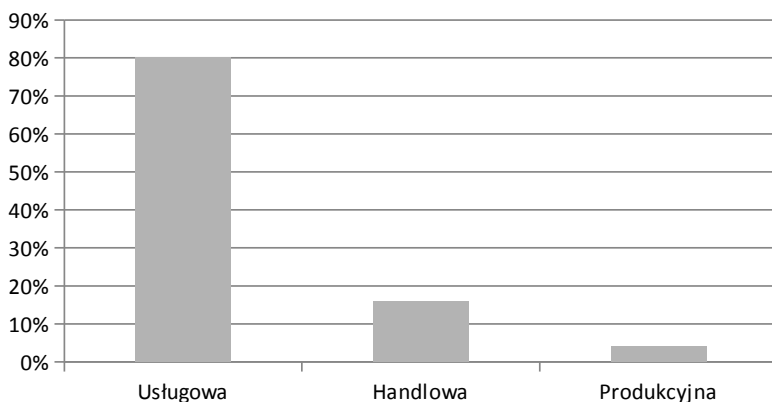
Pomimo różnych konstrukcji wszystkie ulgi wynikają z pewnych uniwersalnych wartości, które preferuje ustawodawca (Wyrzykowski, 2008). Mówiąc o obniżeniu ciężaru zobowiązania podatkowego, należy wyróżnić zwolnienia i ulgi. Te pierwsze są rozwiązaniem definitywnym i prowadzą do wyłączenia określonych podmiotów lub przedmiotów z opodatkowania. Natomiast ulgi są rozwiązaniem, w którym ustawodawca nie rezygnuje z opodatkowania sensu *stricto*, ale redukuje je, kierując się określonymi preferencjami. Trzecią konstrukcją są wyłączenia spod opodatkowania, w których ustawodawca nie wiąże obciążenia podatkiem z zaistniałym stanami faktycznymi. Oprócz tego występuje także

pojęcie „niepodlegania podatkom” (Nykiel, 2003). W literaturze używane jest również określenie „kredytu podatkowego” (*tax credits*), np. przy opisywaniu metod unikania podwójnego opodatkowania. Wszystkie powyższe określa się mianem preferencji podatkowych. Można je klasyfikować wedle wielu kryteriów związanych z podmiotowością i przedmiotem, którego dotyczą, rodzajem prawa, w którym są określone, celem i preferencjami, ich konstrukcją, warunkowością i bezwarunkowością oraz innymi (Kasprzak, Wyrzykowski, 2016).

2. Wyniki badań

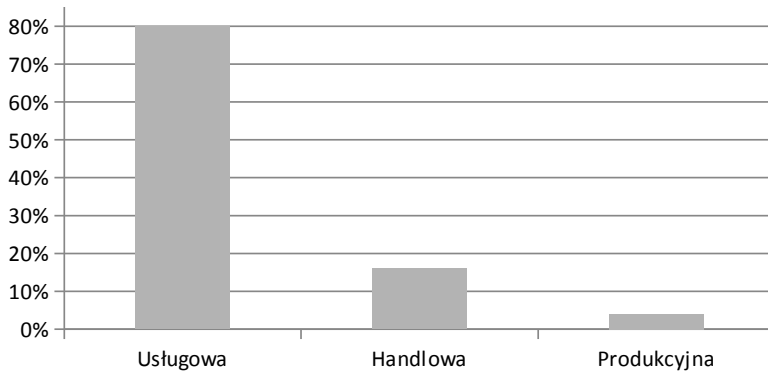
Jak już wspomniano, przejawem proprzedsiębiorczej polityki państwa wobec podmiotów prowadzących działalność gospodarczą może być system ulg i zwolnień. Autor w celu zbadania problematyki ulgi i zwolnień w podatku dochodowym w sektorze MŚP skierował ankietę do 120 przedsiębiorstw z obszaru województwa pomorskiego. Uzyskano odpowiedź od 93 firm, które zgodziły się na wypełnienie załączonego kwestionariusza. Dobór próby był celowy – badane podmioty to przedsiębiorstwa z obszaru województwa pomorskiego należące do sektora MŚP. Należy zaznaczyć, iż przeprowadzone badania miały charakter pilotażowy, wyciąganie bowiem ogólnych wniosków powinno odbyć się na liczniejszej próbie, przy zastosowaniu doboru losowego próby badawczej. Niemniej jednak niniejsze wyniki stanowić mogą podstawę dalszych, bardziej pogłębionych i szczegółowych badań w omawianej problematyce.

Spośród przedsiębiorstw, które wzięły udział w badaniu, zdecydowana większość reprezentowana była przez podmioty prowadzące działalność usługową (rys. 1). Należy ponadto zaznaczyć, iż blisko połowa ankietowanych podmiotów to przedsiębiorstwa, które działają na rynku ponad 5 lat (46%), mniejszość stanowią firmy o stażu działalności krótszym niż 12 miesięcy (15%) (rys. 2).

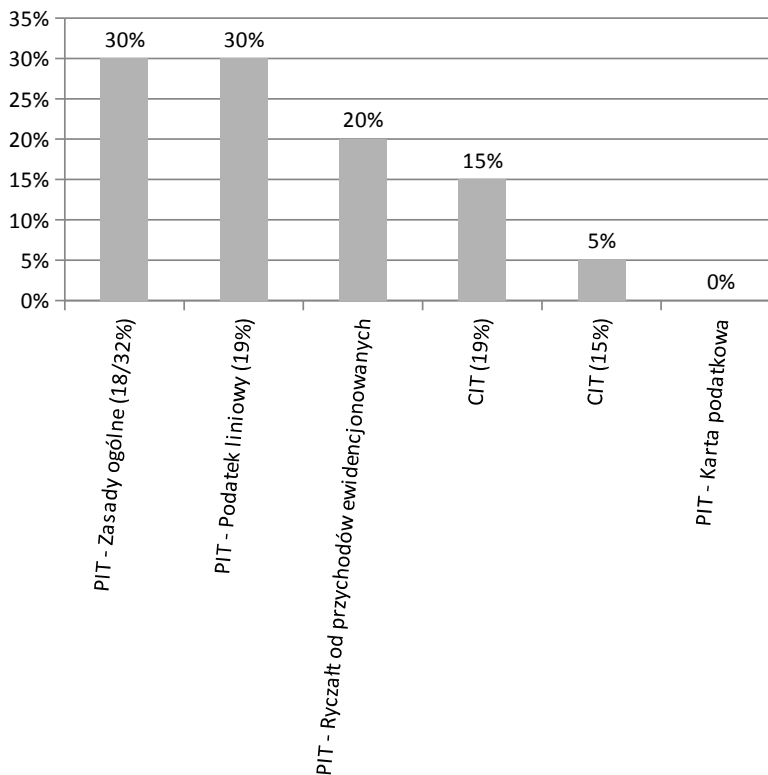
Rysunek 1. Podstawowy profil działalności przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Rysunek 2. Okres funkcjonowania przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

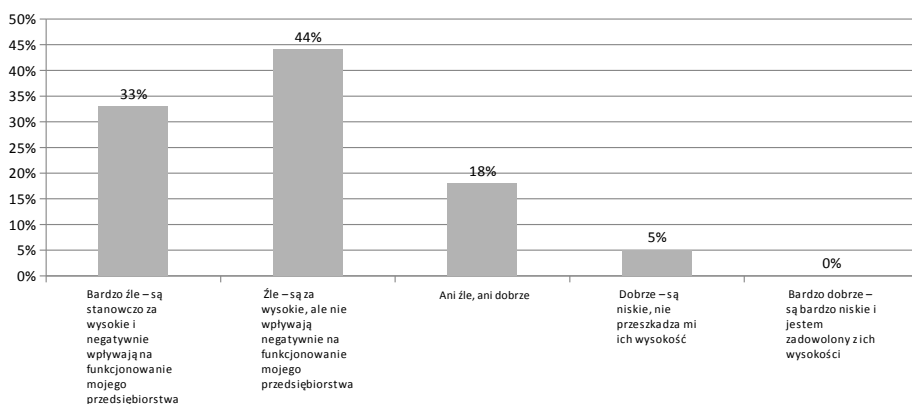

Rysunek 3. Forma opodatkowania przedsiębiorstwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Istotną kwestią z punktu widzenia niniejszego opracowania jest także forma opodatkowania badanych przedsiębiorstw. Jak wynika z przepisów prawa, niektóre podmioty (np. opodatkowane podatkiem liniowym) nie mogą korzystać z większości ulg i zwolnień, które są dostępne chociażby dla osób prowadzących działalność w oparciu o zasady ogólne. Ponadto, jak wynika z przeprowadzonych badań, 20% ankietowanych firm to podmioty prowadzone w oparciu o kodeks prawa handlowego i rozliczające się z podatku CIT (rys. 3). To zaś oznacza zupełnie inny zakres i katalog skierowanych ulg i zwolnień podatkowych.

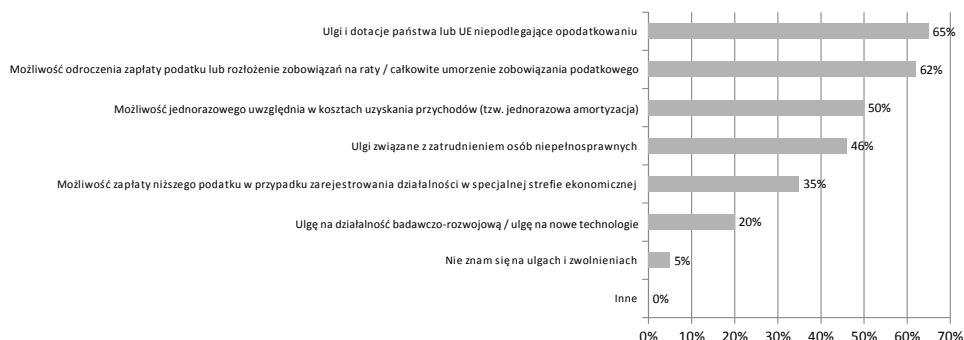
W odpowiedzi na pytanie dotyczące ogólnych obciążeń podatkowych blisko 80% ankietowanych określiło je negatywnie: 33% jako bardzo złe oraz 44% jako złe (rys. 4). Jedyne 5% uważa, że obciążenia podatkowe są adekwatne i dobrze oceniane. Wskaźniki te świadczą o tym, że powszechnie wyrażane opinie o wysokości obciążeń podatkowych znajdują swoje potwierdzenie w opiniach przedsiębiorców. Natomiast system ulg i zwolnień skierowany do konkretnych inicjatyw może przyczynić się do faktycznego zmniejszenia zobowiązań podatkowych.

Rysunek 4. Jak ogólnie ocenia Pan/Pani obciążenia podatkowe nakładane na Pana/Pani przedsiębiorstwo?

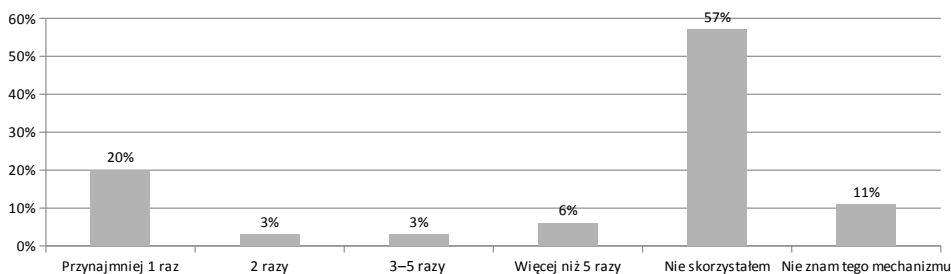
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Kolejna kwestia dotyczyła ogólnej znajomości ulg i zwolnień, a także innych preferencji o charakterze podatkowym. Ankietowani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź. Najwięcej wskazań dotyczyło bezzwrotnych i nieopodatkowanych dotacji państwa lub Unii Europejskiej, będących wyrazem bezpośredniego wsparcia udzielanego przedsiębiorcom (65% odpowiedzi). Kolejne odpowiedzi dotyczyły ulg związanych z zatrudnianiem niepełnosprawnych, jednorazowego uwzględnienia w kosztach uzyskania przychodów niektórych środków trwałych (lub w niektórych sytuacjach) oraz możliwości rozłożenia zobowiązania podatkowego na raty. Należy zaznaczyć, iż tylko 5% ankietowanych odpowiedziało, że nie zna się na ulgach i zwolnieniach (rys. 5).

Rysunek 5. Jakie mechanizmy uznawane za szeroko rozumiane preferencje podatkowe Pan/Pani zna?

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

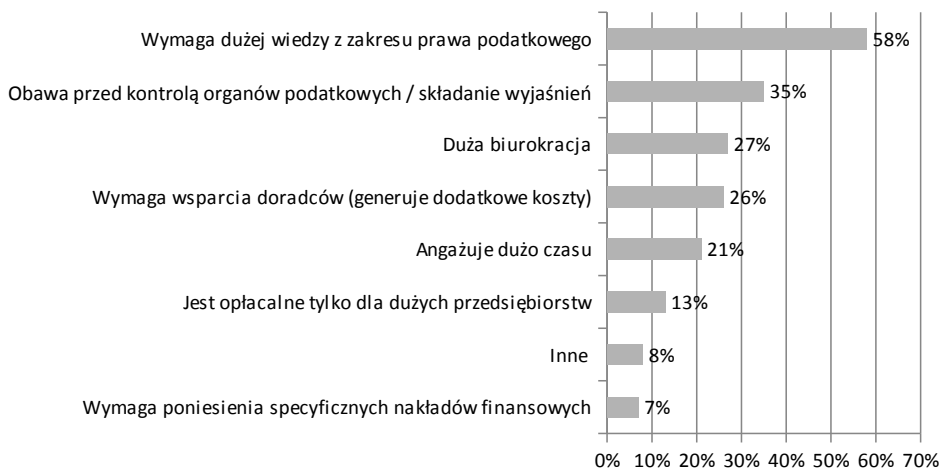

Rysunek 6. Ile razy w ciągu ostatnich 10 lat Pana/Pani przedsiębiorstwo skorzystało z ulgi lub zwolnienia podatkowego?

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

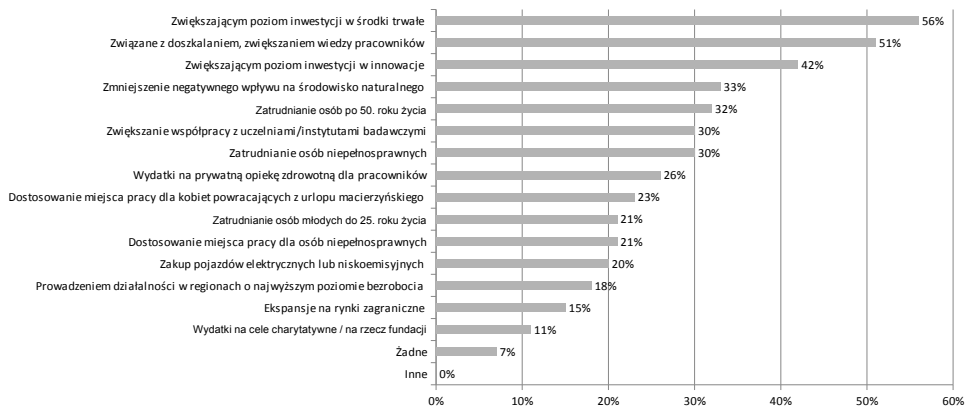
Kolejne pytanie dotyczyło tego, ile razy w ciągu ostatnich 10 lat badane przedsiębiorstwa korzystały z ulg podatkowych (rys. 6). Jak wynika z badania, 57% podmiotów nie skorzystało z żadnej ulgi, a 20% skorzystało z tego mechanizmu raz. Okazało się więc, iż mikro i mali przedsiębiorcy, którzy wzięli udział w badaniu, co do zasady nie korzystają lub rzadko korzystają z mechanizmu ulg i zwolnień. Co istotne, 11% badanych zakłada, że nie zna się na ulgach i zwolnieniach podatkowych.

Następne pytanie dotyczyło barier i przyczyn nieskorzystania z ulg podatkowych (rys. 7). W tym pytaniu badani mogli udzielić więcej niż jedną odpowiedź. Wyniki wskazują, że głównym powodem, dla którego przedsiębiorcy nie korzystają z ulg i zwolnień, jest konieczność posiadania dużej wiedzy z zakresu prawa podatkowego (58% wskazań). Kolejne istotne wskazania to obawa przed ewentualną kontrolą (35% odpowiedzi), duża biurokracja (27%) oraz konieczność skorzystania z wiedzy specjalistów i doradców (26%).

Rysunek 7. Co Pana/Pani zdaniem może być przeszkodą w skorzystaniu z metod optymalizacji podatkowej lub mechanizmów ulg i preferencji podatkowych w sektorze MŚP?

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Rysunek 8. Gdyby państwo udzielało przedsiębiorcom preferencji w podatku dochodowym np. przez zmniejszenie stawki podatkowej za podjęte działania, to powinny to być działania o jakim charakterze?

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Chcąc poznać opinię przedsiębiorców w zakresie kierunku zmian w ulgach i zwolnieniach w podatku dochodowym, zadano pytanie o to, co powinien promować i do czego zachęcać mechanizm preferencji podatkowych. Ponad połowa wskazań (56%) odnosiła się do preferencyjnego opodatkowania wydatków związanych ze zwiększaniem poziomu inwestycji w środki trwałe. Kolejne wskazania dotyczyły możliwości doszkalania i zwiększania

wiedzy pracowników (51% wskazań) oraz zwiększania poziomu inwestycji w innowacje. Najmniejsza liczba odpowiedzi dotyczyła preferencji podatkowych w zakresie ekspansji na rynki zagraniczne (15%) oraz wydatków na cele charytatywne (11%). Co istotne, 7% ankietowanych zadeklarowało, że państwo nie powinno udzielać żadnych preferencji w zakresie podatku dochodowego.

Uwagi końcowe

Przypisywane podatkowi funkcje w różny sposób przenikają się i są wzajemnie zależne. Żadna z nich nie istnieje samodzielnie, co uzasadnia wykorzystywanie podatków do innych funkcji niż tylko fiskalna. System podatkowy powinien więc spełniać wszystkie funkcje, zarówno fiskalne, jak i pozafiskalne (redystrybucyjną, stymulacyjną i kontrolną).

Z uwagi na fakt, iż przedsiębiorstwa sektora MŚP pełnią we współczesnej gospodarce szczególną rolę, wnosząc istotny wkład w jej rozwój, uzasadniona jest potrzeba ich odmiennego podatkowego traktowania. Ulgi i zwolnienia podatkowe są elementem stymulacyjnej roli podatku. Rola ta może być realizowana także za pośrednictwem podatków dochodowych. Współcześnie państwo oferuje pewne preferencje w tym zakresie, jednakże nie są to mechanizmy skierowane do wszystkich podmiotów.

Badania przeprowadzone na grupie 93 firm sektora MŚP z regionu województwa pomorskiego pokazują, iż badane podmioty nie znają przysługującym im ulg i zwolnień w systemie podatkowym, a także nie wykorzystują przysługujących im preferencji podatkowych, choć potrafią wskazać obszary, które powinny być promowane za pośrednictwem ulg i zwolnień podatkowych. Można wnioskować, że przedsiębiorcy wiedzą, co wymaga szczególnego wsparcia o charakterze podatkowym, jednakże obecnie nie znajduje to wyrazu w konkretnych przepisach prawa. Należy zatem zauważyć szczególną rolę ustawodawcy w zakresie przygotowywania prawa podatkowego, które spełniać będzie potrzeby przedsiębiorców, przy jednoczesnym realizowaniu fiskalnej funkcji systemu podatkowego. Konieczna więc wydaje się dalsza analiza niniejszej tematyki, co w rezultacie skutkować może przeformowaniem i dostosowaniem obecnie stosowanego zakresu i przedmiotu ulg oraz zwolnień podatkowych skierowanych do mikro i małych firm.

Literatura

- Brzeziński, B. (2008). *Wprowadzenie do prawa podatkowego*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
- Godziszewski, B., Haffer, M., Stankiewicz, M., Sudoł, S. (2011). *Przedsiębiorstwo. Teoria i praktyka zarządzania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ickiewicz, J. (2009). *Obciążenia fiskalne przedsiębiorstw*. Warszawa: PWE.
- Kasprzak, P. (2017). Działania fiskalne jako stymulacyjny element finansowania działań badawczo-rozwojowych w przedsiębiorstwach w kontekście polityki innowacyjnej Unii Europejskiej. W: M. Stefański (red.). *Prawno-*

- ekonomiczne szanse i bariery rozwoju przedsiębiorczości w Polsce i Europie (s. 151–162). Lublin: Innovatio Press.
- Kasprzak, P., Wyrzykowski, W. (2016). Ulga podatkowa jako instrument realizacji pozafiskalnych funkcji podatków. *Zarządzanie Finansami i Rachunkowość*, 1 (4), 17–31.
- Klonowska, A. (2017). *Luka podatkowa. Skutki dla finansów publicznych*. Warszawa: C.H. Beck.
- Łuczka, T. (2001). *Kapitał obcy w małym i średnim przedsiębiorstwie*. Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mastalski, R. (2016). *Prawo podatkowe*. Warszawa: C.H. Beck.
- Nykiel, W. (2003). Ulgi z zwolnienia podatkowe – podstawowe cechy. W: A. Pomorska (red.). *Kierunki reformy polskiego systemu podatkowego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Ofiarski, Z. (2010). *Ogólne prawo podatkowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Preferencje podatkowe w Polsce*. Ministerstwo Finansów, nr 5, 2014.
- Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2013–2014*. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości. Pobrano z: https://badania.parp.gov.pl/images/badania/ROSS_2013_2014.pdf.
- Szłęzak-Matuszewicz, J. (2008). Zarządzanie ryzykiem podatkowym w przedsiębiorstwie. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów, Zeszyt Naukowy*, 86.
- Wojtowicz, W. (2000). *Prawa podatkowe*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Wyrzykowski, W. (2008). *Podatki w Polsce. Zarys wykładu*. Gdańsk: Oficyna Wydawnicza Bookmarket.

TAX RELIEF AS A MECHANISM TO STIMULATE THE BEHAVIOR OF MICRO AND SMALL ENTERPRISES. PRESENTATION OF TEST RESULTS

Abstract: *Aim* – The purpose of the following article is to present the results of research done between January and April 2018. The aim of the study was to present and define the stimulating role of income tax implemented through tax reliefs and exemptions in the Polish tax system in relation to enterprises in the SME sector. The author has set an additional goal – to indicate the opportunities that SME enterprises can use in the scope of relief and redundancy mechanisms as well as to determine the awareness of SME companies in terms of tax reliefs and preferences. Moreover the aim was to identify premises and barriers to applying relief mechanisms and tax exemptions.

Research methodology – The methodology includes empirical qualitative research provided through a questionnaire addressed to the micro and small enterprises sector. This article has been supplemented with literature studies.

Results – The results of the conducted research indicate that the level of use of reliefs and redundancies among enterprises in the SME sector is low. Most often, it is caused by a lack of knowledge in this area as well as a high level of complexity of bureaucratic procedures. The surveyed entrepreneurs, however, are able to indicate selected methods of reducing tax liabilities using the reliefs and exemptions. The results of the research also indicate the direction and scope of changes in the described area.

Originality/value - The research done by the author was of a pilot nature, and their results could be the basis for further, more in-depth analyzes.

Keywords: tax relief, SME sector, tax system

Cytowanie

Kasprzak, P. (2018). Ulga podatkowa jako mechanizm stymulowania zachowań mikro i małych przedsiębiorstw. Prezentacja wyników badań. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 3 (93), 57–66. DOI: 10.18276/rrfu.2018.93-06.